

Зайченко Наталія Іванівна
доктор педагогічних наук,
професор кафедри загальної та прикладної психології
Інститут екології економіки і права

Зайченко Наталия Ивановна
доктор педагогических наук,
професор кафедры общей и прикладной психологии
Институт экологии экономики и права

Zaichenko Nataliia
Doctor of Pedagogical Sciences
Institute for Ecology Economy and Law

ІСПАНСЬКІ ІНТЕЛЕКТУАЛИ ПРО ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ СПАСІННЯ БАТЬКІВЩИНИ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТ.

ИСПАНСКИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЫ О ЦИВИЛИЗАЦИОННОМ СПАСЕНИИ РОДИНЫ НА РУБЕЖЕ ХІХ–ХХ ВВ.

SPANISH INTELLECTUALS ABOUT CIVILIZATION CHOICE OF THE HOMELAND AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES

Анотація. У статті представлено міркування деяких іспанських інтелектуалів (Р. де Маесту, М. де Унамуно, С. Сіліо Кортеса, М. Салеса Ферре та ін.) про значення цивілізаційного вибору Іспанією свого подальшого історичного шляху на межі ХІХ–ХХ ст. Акцентовано увагу на тому, що ці мислителі бачили розв'язання «іспанської проблеми» і спасіння Батьківщини від повного духовного занепаду у консолідації суспільства, рушіями для чого мали стати народне просвітництво та культурне відродження.

Ключові слова: іспанські інтелектуали, «іспанська проблема», цивілізація, культурне відродження, народне просвітництво, Батьківщина.

Анотация. В статье представлены размышления некоторых испанских интеллектуалов (Р. де Маэсту, М. де Унамуно, С. Силио Кортеса, М. Салеса Ферре и др.) о значении цивилизационного выбора Испанией своего дальнейшего исторического пути на рубеже ХІХ–ХХ вв. Акцентируется внимание на том, что эти мыслители видели решение «испанской проблемы» и спасение Родины от полного духовного упадка в консолидации общества, движущими силами чего должны были стать народное просвещение и культурное возрождение.

Ключевые слова: испанские интеллектуалы, «испанская проблема», цивилизация, культурное возрождение, народное просвещение, Родина.

Summary. Reflections of some Spanish intellectuals (R. de Maeztu, M. de Unamuno, C. Silio Cortes, M. Sales Ferre and others) about value of Spain's civilization choice of its further historical path at the turn of the 19th and 20th centuries were presented in the article. The attention was focused on the fact that these thinkers saw solution of the «problem of Spain» and salvation of the Homeland from complete spiritual decline in social consolidation propulsive forces of which would be popular education and cultural revival.

Key words: Spanish intellectuals, the «problem of Spain», civilization choice, cultural revival, popular education, the Homeland.

Постановка проблеми. Досягнення цивілізаційного стану буття рідної країни — одне з найхарактерніших сподівань іспанських інтелектуалів на межі ХІХ–ХХ ст., які розгорнули потужний регенераціоністський рух, націлений на трансцендентальну

мету «воскресіння» Іспанії. Незважаючи на відмінні світоглядні інтерпретації буттєвого поступу Батьківщини, іспанські мислителі за провідні актуальні завдання держави визнавали розгортання народного просвітництва, піднесення культури та утвердження

справжнього народовладдя. Гасло регенераціонізму наповнювалося передусім культурним змістом, адже розуміння відродження Іспанії у нових історичних умовах виходило з позиції, що країна має змінитися в цивілізаційному сенсі — перетворитися на осереддя просвітництва та культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В історико-педагогічних працях іспанських учених Б. Делгадо Кріадо (B. Delgado Criado), А. Капітана Діаса (A. Capitan Diaz), О. Негріна Фахардо (O. Negrin Fajardo), Х.-Л. Геренї (J.-L. Guerená), М. Пуельеса Бенітеса (M. Puelles Benitez) та інших розвинено проблематику «просвітницького регенераціонізму» в Іспанії на межі XIX–XX ст.

Мета статті — визначити змістове наповнення ідеї цивілізаційного спасіння Батьківщини окремими іспанськими інтелектуалами на межі XIX–XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Видатний іспанський філософ, публіцист Р. де Маесту (Ramiro de Maeztu Whitney) у праці «До іншої Іспанії» (1899 р.) підкреслював, що «з усіх бідувань, які можуть статися з країною, найгіршим, без сумніву, — гіршим за розділення й банкрутство, — є визнання оманливих суспільних цінностей, вільний обіг фальшивої монети. І це наше нещастя, це — наша руїна!» [1, с. 29].

Р. де Маесту вірив, що прийде нове покоління, з яким воскресне велична Іспанія, — покоління, яке героїчно боротиметься з неучтвом, рутинною, відчаєм. Виступаючи з доповіддю «Революція і інтелектуали» на конференції у Мадридському Атенеї 7 грудня 1910 року, він стверджував про те, що «проблема Іспанії — це проблема культури», а розв'язання іспанської проблеми цілком залежить від сили інтелектуальних класів [2, с. 4].

Якщо дивитися в минуле, то проблему Іспанії слід визначати не як результат того поганого, що вчинили наші батьки, — війни, завоювання, помилки, а як результат того, що доброго вони нічого не зробили. «Діяльність інтелектуалів, які вийшли в світ у 1898 році, — це був крик болю і гніву. Вони зростали на ідеї, що армія, флот, наука, література, університети і власність — то є реальність; будучи підлітками, вони вірували у Кастелара, Кановаса, Сагасту, Валера, Кампоамор, у Сіда, в Лепанто, кадиський марш <...>», — проголошував доповідач [2, с. 3].

Визначний іспанський педагог Р. Альтаміра (Rafael Altamira) у статті «Без держави» (1900 р.) вказував, що іспанському народові, коли він обирає шлях модерної цивілізації, необхідно, не очікуючи реформ від держави, виявляти власну ініціативу. Треба полишити дію вимолювати у держави освітні реформи, а власними зусиллями засновувати школи, музеї, кафедри. Що спроможна реформувати держава? Вона може змінити законодавство про освіту, може забезпечити реорганізацію планів, програм, регламентів, персоналу. Усе це не приведе до справжнього оновлення Іспанії. Народ може

змінити державну адміністрацію, але ніхто, окрім нього самого, не виконає великої функції виховання прийдешніх поколінь [3, с. 2].

Іспанський публіцист, історик С. Сіліо Кортес (Cesar Silio y Cortes) у праці «Проблеми сьогодення» (1900 р.) зазначав, що перший обов'язок тих, хто приймає близько до душі «іспанську проблему», — сприяти, аби закінчився летаргійний сон величезного народу, який ледь подає знаки свого існування і не сподівається на майбутнє. Іспанський народ має забажати регенераціонізму, це поняття має прийти у свідомість і запалити волю, адже міцне бажання — ключ досягнення мети. «Правда полягає в тому, що ми в Іспанії вчимося менше, знаємо менше і працюємо гірше, ніж у Франції, Англії або Німеччині; правда — в тому, що наші поля покинуті, поки обживаються міста, куди в безкінечному й стражденному паломництві спрямовані діти землеробів за академічними ступенями <...> правда — в тому, що перебуває в мертвому стані, між нами, дух єднання, велика русійна сила промислового процвітання; правда — в тому, що до тих, хто були нашими колоніями, ми тільки й знали, щоб посилати монахів, солдатів та чиновників, у той час, як інші народи посилали вантажі товарів <...> правда, нарешті, що, коли центральна влада ненадійна і непорядна, то псується і провінційні, і міські організми, депутації та муніципалітети, здебільшого — розсадники ловкачів і прислужників, що без сорому й обережності топчуть закони і нехтують мораллю... Однак ці звички, ці пороки, увесь комплекс суспільних пухлин, які роз'єднують і знекровлюють ушкоджене тіло Іспанії, розпочавшись наверху й дійшовши донизу, — це гнійний розрив іспанського суспільства, а його джерело — верхи», — наголошував іспанський мислитель [4, с. 78–79].

Далі у своїй роботі С. Сіліо Кортес накреслював два шляхи виходу Іспанії із руїни. Перший — має йти від влади, яка міцною рукою розпочне боротьбу з поганими нахилами й культивуватиме найкращі досягнення сучасних народів, розвиватиме освіту, реставруватиме віру народу у власні сили, і тоді, проникнутий національним духом, народ забажає будувати «нову Іспанію». Це буде спокійна, тиха еволюція, без загрозливих потрясінь, що йтиме прогресивно, стане швидкою і небезпечною формою оновлення. Якщо ж зверху не ініціюватиметься, не просуватиметься ідея оновлення, то матимемо інший шлях — шлях руйнівної революції, яка й досягаючи блага, неможлива без болісних конвульсій, яка, здійснюючись усього за один день, надовго приносить нестабільність та несправедливість. Коли зверху не розпочнеться рятівна еволюція, настане революція знизу; якщо ж не буде обрано ні перший, ні другий шлях, то в історії нам залишиться написати слова «Finis Hispania» на останньому листку [4, с. 81–83].

Іспанський мислитель зауважував, що розбудовувати цивілізацію — означає стати на складний і тривалий шлях. Цивілізація — це продукт суспільного

життя, і суспільне життя — це первинний симптом того, що цивілізація започатковується у вогнищі людської родини. Суспільні зв'язки слугують формуванню племен і міст, і тоді — «сходить чарівна ранкова зірка цивілізації у світі» [4, с. 95–96].

«Цивілізація — це сплетіння людської волі; соціальний стан взаємодопомоги і взаємозалежності відносин, протилежний стану дикої незалежності, в якому вимушена була жити примітивна людина; це закони, що гарантують усім свободи, узгоджені з правом чужого; звичаї, які сприяють удосконаленню і відшліфовуванню законів; це суспільна гармонія в усіх порядках, без наказуючих можновладців, без рабів із прагненням помсти, без щасливчиків, для яких жодна насолода не заперечується, без незможних, для котрих жодна радість не дозволяється; це щаслива і квітуча людська родина, що закладає прекрасний принцип весвітнього братства», — розмірковував С. Сіліо Кортес [4, с. 93].

«Цивілізація — це культура, поширена і популяризована; писемності й мистецтва, про які піклуються та які квітнуть; культ таланту і розуму; бібліотеки і музеї, що приростають новими скарбами щоденно <...>. Цивілізація — у лабораторіях знавців, де без відпочинку ведеться боротьба за продовження життя смертельно хворого; вона — в асептиці й анестезії, що змінюють горизонти сучасної хірургії <...>; у вакцині проти віспи; у захоплюючій і вражаючій мікробіологічній теорії, перші результати якої почали здійснюватися», — відмічав іспанський публіцист [4, с. 92].

У книзі «Національна освіта» (1914 р.) С. Сіліо Кортес доводив, що коріння «іспанської проблеми» — недостатність, недосконалість освіти. Тільки упровадження національної педагогіки, «міцної, енергійної, цілющої, оновлюючої іспанський дух», уможливить укріпитися народним силам. «Національна педагогіка, правильно спрямована і завзято розвинена, створила б чудо оновлення нашої душі, і в цьому оновленні ми б отримали культуру, багатство, владу, віру у власну значущість та власні сили», — проголошував автор [5, с. 8–9].

Першочерговим завданням школи, на погляд С. Сіліо Кортеса, є виховання колективних ідеалів, відродження віри у колективну силу. Національної освіти нині Іспанія потребує насамперед через «відсутність у нашого народу колективної душі» [5, с. 224].

У нарисі «Цивілізація і культура» (1901 р.) славетний іспанський філософ, педагог М. де Унамуно (Miguel de Unamuno y Jugo) висловлював думку про те, що «усі цивілізації слугують лише для продукування культури, а культура творить людей. Культ людини — мета цивілізації, людина — це найвище творіння людства, вічний історичний факт» [6, с. 74].

Раніше у статті «Життя є сон. Роздуми про оновлення Іспанії» (1898 р.) М. де Унамуно зазначав, що, виступаючи з гаслами регенераціонізму, інте-

лектували підміняли поняття батьківщини і нації. Стверджуючи про неможливість пробудження народу від вікового сну, про відсутність у нього волі, національної свідомості, колективного почуття, вони забували, що саме народ віддавав свої життя у війнах, «піднімався масою, без якоїсь центральної організації, проти армій Наполеона» [7, с. 72]. Іспанський мислитель зауважував, що, схилиючись до тимчасових ідей, зокрема ідеї прогресу, інтелектуали не мають поступатися «вічною» цінністю самого життя [7, с. 74–75].

Визначний іспанський соціолог, історик М. Салес Ферре (Manuel Sales Ferre) у статті «Про цивілізацію і її вимір» (1903 р.) підкреслював, що для спасіння Іспанії необхідно здійснювати народне просвітництво, саме це є шлях до цивілізації. Цивілізація — це сукупність суспільних сил, а розвиток суспільства досягається за допомогою процесів соціалізації індивідів. Завдяки освіті людина прилучається до суспільства, опановуючи елементи суспільної спадщини, вірування, звичаї, закони. Всі елементи свідомості походять від суспільства, людина судить відповідно до системи цінностей, яка склалася в суспільстві, а моральний ідеал є відображенням суспільного ідеалу [8, с. 40–41].

Цивілізація започатковується з розвиненням міст, цивілізація — це нова ера в історії людського суспільства. Зведення міст було необхідно для захисту території, а потужними наслідками цього процесу стали такі нові явища, як: змінення кочового життя племен на осіле; поширення сільського господарства і виробництва; розвинення почуття власності, а також почуття любові до батьківщини; олюднення релігії із перетворенням богів суворих і мстивих на співчутливих й милосердних; культивування духу асоціації та зв'язків містян; установа політичної організації суспільства; забезпечення громадян; розквіт наук і мистецтв та інше [8, с. 37–38].

М. Салес Ферре зауважував, що для спасіння Іспанії важливо встановити таке «управління, яке відповідає нашій расі, нашому ґрунту і нашій історії, засноване на двох фундаментальних правах особистості — правах на свободу і рівність, що зобов'язує усіх виконувати свої обов'язки й гарантує дотримання прав, що орієнтує суспільні сили до морального та економічного добробуту індивідів» [8, с. 53].

В іншій публікації іспанський інтелектуал відмічав, що причини теперішнього кризового стану Іспанії треба шукати у «психічній конституції» іспанців. «Ми, іспанці, маємо значні й відмінні якості, а ще більше страждаємо від тяжких недоліків, і серед останніх є два, котрі я вважаю основними причинами нашого застою і відставання, а саме: лінь нашого мислення та слабкість нашої волі. <...> Наша розумова діяльність є більше експансивною, аніж змістовною, більше — безпосередньою, а не вдумливою. Ідеї приходять нам у голову зі стрімкою зростаючою силою і невільно ведуть нас поставити

крапку замість того, щоб зупинитися й обдумати їх, засвідчитися в їхній правді, зв'язати їх з іншими ідеями та визначити повний концепт речей», — стверджував М. Салес Ферре [9, с. 9].

І продовжував далі: «Ми зупиняємося на формах, але не заглиблюємося в сутність. Живемо багато зовнішнім життям і зовсім мало — внутрішнім. Як воліють казати нео-ерудити, наша історія багата на письменників й артистів та бідна на математиків, фізиків, філософів, державних діячів. Ми фактично позбавлені здібностей до оновлення, а це є основа прогресу» [9, с. 10].

На глибоке переконання філософа, іспанському народові задля свого оновлення необхідно змінювати світоглядні уявлення, які формувалися століттями, а нині перешкоджають їти вперед. Іспанський народ прихильється перед такими добродіями, як стриманість, покірливість, стражденність, перед аскетичними добродіями, що — для смерті, а не для життя. Тим самим він виявляє, що йому не подобається боротися, відповідати на виклики, долати перешкоди. У сфері мислення іспанці нададуть перевагу кидатися в обійми вірування та ходити уторованими стежками. Це пояснюється тим, що в історії Іспанія не мала іншого ідеалу, окрім релігійного, заснованого на вірі, а не на науці [9, с. 10].

У нинішньої Іспанії немає ідеалу. У політиці переважають праві, традиційні, консервативні сили; в суспільстві — відчувається дух старого, темного, суворого XVII сторіччя; у культурі — «гнітюча пустота». І саме психічні якості — убоге мислення і слаба воля — перешкоджають іспанському народові «здійснити еволюцію від геократії до демократії» [9, с. 11–12].

Президент наукового товариства Атенеї у м. Вальядоліде В. Гай (Vicente Gay) у промові «Культурне відродження» 27 лютого 1909 року зазначав, що, незважаючи на втрату іспанським народом своїх минулих ідеалів, йому варто прагнути до відродження, передовсім культурного та духовного. Духовне життя завжди є типовим елементом людського суспільства, воно проявлялося елементарно в естетичних і релігійних формах на найпримітивніших стадіях існування — у прикрашанні, співанні, фетишизмі, заклинанні духів. Цивілізація зіткана з культурних елементів — «від технічних і економічних сил до трансцендентних моральних та релігійних ідеалізмів». Культура, народжуючись із рефлексивного, духовного, глибинного й інтимного життя, живить цивілізацію народу. Культура — результат колективних людських зусиль. Зв'язок, спільність зусиль найпершим чином виявляються «в утворенні сфери колективної свідомості». Людська маса, яка не формує цієї духовної спільності, нічим не відрізняється від стада. «У багатоморфній спільності психічних кристалізацій — гарантія прогресу», — розмислював іспанський педагог [10, с. 13–14].

Культурна підготовка людини не може обмежуватися шкільною освітою. Це результат діяльності

родини, суспільства, школи. Випадіння хоча б одного компонента з цієї тріади неминуче призведе до негараздів. Недостатня виховна роль родини і відсутність вільного корпоративного духу в освіті — це основні причини поганої національної культурної підготовки людини в теперішній Іспанії. «Культура, яка замикається тільки на школі, буде настільки ж бідною, як релігія, яка замикається тільки на храмі», — переконував В. Гай [10, с. 14–15].

Іспанський науковець звертав увагу й на те, що культурне відродження Іспанії передбачає розвинення міст, адже «зводити цивілізацію і зводити місто є одне й те саме; *facere civitas* має одну етимологію, з якої походять *genesis* і цивілізації (ісп. *civilización*), і міста (ісп. *ciudad*)» [10, с. 15].

У містах зосереджується інтелектуальне життя, міський дух свободи дає широкий простір мисленню, ідеям. Місто — «покровитель суспільного прогресу». Однак духовне життя має поширюватися по багатьох містах країни, а не сконцентровуватися виключно в столичному місті, інакше країна нагадуватиме царства Месопотамії, в яких на величезних рівнинах, де зростали маси рабів, підносився розкішний палац східного деспота. «Міста сучасних великих народів подібні до сузір'їв, розпластані по всій національній території. Культурна міць Німеччини потребує не лише сили Берліна, але й таких великих культурних центрів, як Лейпциг, Галле, Бонна, Гейдельберга, Марбурга, Мюнхена, Страсбурга, Тюбінгена...», — зауважував В. Гай у своїй промові, підносячи приклад Німеччини у розбудові сучасної культури [10, с. 16].

Висновки. На межі XIX–XX ст. на перехресті національної історії Іспанія шукала власний подальший історичний шлях. Цей пошук відбувався під славнозвісним гаслом «регенераціонізму» — оновлення і спасіння Батьківщини. Іспанські інтелектуали щирісердно вірили, що духовними зусиллями можна сприяти перетворенню суспільної свідомості й досягненню консолідації суспільства. Русійськими силами для цього вони визначали народне просвітництво і культурне відродження. Розв'язання «іспанської проблеми» й урятування Батьківщини від духовного занепаду бачилося іспанськими мислителями — у складному плетінні тканини цивілізації, заснованої на визнанні громадянських прав і свобод, на плеканні колективного духу, на розширенні міських центрів, на піднесенні освіти, науки та мистецтва. Цивілізаційний вибір для Іспанії на початку XX ст. був по-справжньому доленосним, оскільки за втратою колоніальних володінь Королівство могло і позбутися монархічної державності, й остаточно розпастися. Цивілізаційний вибір для тодішньої Іспанії залежав головним чином від моці інтелектуального і культурного впливу діячів «покоління 1898 року» (у найширшому його розумінні), яке то меланхолійно засмучувалося, то люто гнівалося, то впадало у відчай, однак точно не мирилося з «небуттям» рідної землі.

Жирепатыра

1. Maeztu R. Hacia otra España. Bilbao: Imp. y Enc. de Andres P.-Cardenal, 1899. 248 p.
2. Maeztu R. La Revolucion y los intelectuales. Conferencia leida en el Ateneo de Madrid el 7 de diciembre de 1910, por Ramiro de Maeztu. El Pais. Diario republicano. Madrid, Jueves 8 de diciembre de 1910. № 8.515, año XXIV. P. 3-4.
3. Altamira R. Sin el Estado. El Liberal. Viernes 2 de noviembre de 1900. № 7.698, año XXII. P. 2.
4. Silio y Cortes C. Problemas del dia. Madrid: Libreria de Victoriano Suarez, 1900. 296 p.
5. Silio y Cortes C. La educacion nacional. Madrid: Libreria española y extranjera de Francisco Beltran, 1914. 242 p.
6. Unamuno M. Ensayos. T. III. Madrid: Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, Serie II. Vol. 9, 1916. 240 p.
7. Unamuno M. La vida es sueño. Reflexiones sobre la regeneracion de España. La España Moderna. Madrid, noviembre de 1898. T. 119, año X. P. 69-78.
8. Sales Ferre M. De la civilizacion y su medida. La España Moderna. Madrid, diciembre de 1903. № 180, año XV. P. 35-53.
9. Sales Ferre M. Horas criticas de España. La España Moderna. Madrid, abril de 1908. № 232, año XX. P. 5-28.
10. Gay V. El Renacimiento Cultural. Discurso pronunciado por el profesor Dr. Vicente Gay, presidente del Ateneo de Valladolid en la sesion inaugural del 27 de febrero de 1909. Valladolid: Imprenta Castellana, 1909. 30 p.